

Yarlıklar içerik bakımından diplomatik ve tarhanlık olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hanın egemenliği altındaki ülkelerin hükümdarlarına gönderilen yazılar diplomatik yarlık diye nitelendirilmiş, hanın istediği kişilere veya kurumlara verdiği, sahibine vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddî imkân ve imtiyazlar tanıyan yarlıklar tarhanlık yarlığı adını almıştır (Özyetgin, *Orta Zaman Türk Dili*, s. 20). Altın Orda hanları, Cengiz Han'ın yasasını uygulamayıp kendi yasalarını yapma hakkına sahip olmadıklarından bunların yarlıkları aynı zamanda yerli yasa sayılmış ve Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan alınan diğer yasaları tamamlamıştır. Rus tarihçisi Berezin'e göre (*Oçerk Vnutrennego*, s. 42) yarlıkların Büyük Moğol hanlarının yasasından farkı yalnızca yarlık sahibi hanın egemenliği döneminde geçerli kabul edilmesidir. Bundan dolayı tahta çıkan her yeni han ya selefinin verdiği yarlıkları onaylayarak süresini uzatır ya da iptal ederdi. Yarlık verme hakkı aslında hanlara ait olsa da hanların eşerince de benzer belgelerin düzenlendiği bilinmektedir. Başlangıçta bu belgeler hanlarınkinden farklıydı (Grigoryev, *Sbornik Hanskikh*, s. 47-48); Altın Orda Hanlığı'nın zayıfladığı dönemde ise belgeler arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Yarlıkların bir kısmı hanın inisiyatifıyla verilmiş, bir kısmı talep üzerine düzenlenmiştir. Talepler hana doğrudan değil karaçibey, emîr ve ulu bey gibi önde gelen devlet adamları aracılığıyla iletilirdi. Yarlıkların verilmesinde hanlara sunulan hediyeler önemli rol oynardı. Tarhçilerin bir kısmı bu uygulamayı rüşvet yahut yapılan işle masraflar karşılığında ödenen vergi diye yorumlamaktadır (Poçekaev, s. 46-47).

Yarlıklar çeşitli üsluplarla kaleme alınmıştır. Bunların üsluplarının çeşitlenmesinde yazıldıkları dönemin siyasal ve kültürel durumu, yarlığın konusu ve yazılış amacı önemli bir etken olmuştur. Meselâ İslâmiyet'in kabulünden sonra Altın Orda hanlarının yarlıklarına Kur'ân-ı Kerim'den âyetler eklenmiştir. Diplomatik ve tarhanlık yarlıklarının en dikkat çekici özelliği belgelerin giriş bölümündeki (intitulatio) "sözüm" formülüdür. Nitekim Altın Orda Hanı Toktamış'ın Lehistan-Litvanya Kralı Yagayla'ya (Jagiello, II. Wladislav) gönderdiği 1393 tarihli yarlık "Toktamış sözüm Yagaylaga" diye başlamaktadır (Özyetgin, *Altın Ordu*, s. 105-106, 135-136). Özbek Han'ın eşi Taydula'nın Rus Mitorpoliti İvan'a verdiği tarhanlık yarlığı da, "Taydula'nın sözüdür" ibaresini içermektedir (Grigoryev,

Sbornik Hanskikh, s. 47). Giriş bölümünün altında satırlar içeriden yazılır. Ayrıca satır atlama (2-3 satır) ve boşluk bırakma uygulamaları Moğol resmî yazışma geleneğine ait bir özelliktir. Bu gelenek İran yazışmalarında da mevcuttur. Bazan bu satırların, önemini vurgulamak için yıldızla yazıldığı da görülür (Vásáry, s. 67; Özyetgin, *Orta Zaman Türk Dili*, s. 23-24).

Girişten sonra yarlığın verildiği ya da tarhanlık yarlıklarında yarlığın hitap ettiği kişilerin adları bulunur. "Inscriptio" adı verilen bu bölümde meslek grupları ana hatlarıyla beşe ayrılır: Askerî-idarî görevliler, ruhanîler, yarlığın geçerli olduğu bölgedeki askerî-idarî görevliler, muhtemel icracılar, bütün halk (Usmanov, s. 209). Bu bölümün ardından hanın tarhanlığın verilmesiyle ilgili emir ve hükümleri sıralanır. Meselâ Mengü-Timur Han'ın Rus Mitorpoliti Kiril'e gönderdiği yarlıkta şu imtiyazlardan bahsedilmektedir: "Hana, hanbikeye, beye, memura, darugaya, elçiye, tamgaçlara hiçbir vergi ödenmesin. Kiliseye ait topraklardan, suların, bahçelerden, bağlardan, değirmenlerden, kışıklardan, yazlıklardan hiç vergi alınmasın, alınan şeyler de geri verilsin. Din görevlileri olan ustalar, kuşçular, parşçılar, diğer hizmetliler ve işçiler esir alınmasın ve onlara iş verilmesin" (Grigoryev, *Sbornik Hanskikh*, s. 30). "Dispositio" denilen bu bölümden sonra hanın emir ve yasaklarına uymayanlara karşı uyarıların yer aldığı "sanctio et corroboratio" kısmı gelir. Meselâ Muhammed Bülek Han'ın Mitorpolit Mihail'e verdiği yarlıkta hanın emrine uymayanlar uyarıldığı gibi yarlık verilen metropolitte de kendisine tanınan imtiyazları kötüye kullanmaması istenir: "Kim kilise evlerinde kalırsa veya onları yıkarsa günahkâr olacak ve kilise adamları bize kimi şikâyet ederse o kişi tarafımızca hayvan gibi cezalandırılacak ve öldürülecektir. Ve sen Mitorpolit Mihail, imtiyazlı olduğun söyleyerek kilise evlerinde, topraklarında, sularında, bahçe ve bağlarında kendi adamlarından tamga alırsan günahı senin üzerine olacak" (*a.g.e.*, s. 202). Uyarılardan sonra Altın Orda yarlıklarında, ya sadece eski on iki hayvanlı Türk takvimi ya da on iki hayvanlı Türk takvimiyile hicrî takvim bir arada kullanılarak tarih ve yer adı yazılır (datatio ve locus). Yarlıklarda, belgenin küfî yazıyla yazılmış Altın Orda kançılıyasına ait yarlığın resmîyetini gösteren, bir nevi tasdik işareti mahiyetindeki al veya altın damgalar kullanılırdı (Özyetgin, *Orta Zaman Türk Dili*, s. 25). Yarlığa bazan al damga denildiği de görülür.

İlhanlılar, Timur Devleti ve diğer Ortaçağ Türk devletlerinin aksine Altın Orda Hanlığı ve mirasçı hanlıklardan günümüze pek az yazılı kaynak ulaşmıştır. Bu husus, zamanımıza kadar gelebilen az sayıdaki yarlıkların ve bunların yabancı dillere tercümelerinin (Rusça, İtalyanca, Latince) değerini daha da arttırmaktadır. Altın Orda hanları ve ileri gelen devlet adamlarının hâkimiyeti altındaki Rus knezlerine, yabancı ülke hükümdarlarına, Rus metropolitlerine, Azak'taki Cenovalı, Venedikli tüccarlara verdikleri yarlıklardan Altın Orda Devleti'nin siyasî, iktisadî, askerî ve idarî yapısı hakkında bilgi edinilmekte, yarlıklar konuyla ilgili en önemli ana kaynak konumunda bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

V. Grigoryev, *O Dostovernosti Yarlıkov, Dannih Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu*, Moskova 1842; I. N. Berezin, *Oçerk Vnutrennego Ustroystva Ulusa Djuçieva*, St. Petersburg 1864, s. 42; M. Priselkov, *Hanskiye Yarlıki Russkim Mitropolitam*, Petrograd 1916; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940; A. Grigoryev, *Mongolskaya Diplomatika XIII-XV Vekov (Çingizidskiye Jalovannıye Gramoti)*, Leningrad 1978; a.mlf., *Sbornik Hanskikh Yarlıkov Russkim Mitropolitam*, St. Petersburg 2004; a.mlf. – V. Grigoryev, *Kolleksiya Zolotoordinskih Dokumentov XIV Veka iz Venetsiyi*, St. Petersburg 2002; M. Usmanov, *Jalovannıye Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv.*, Kazan 1979, s. 209; I. Vásáry, *Az Arany Horda Kancelláránya*, Budapest 1987, s. 67; A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara 1996; a.mlf., *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 11-36; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009; R. Poçekaev, *Pravo Zolotoy Ordı*, Kazan 2009, s. 46-47, 62.

İLYAS KAMALOV

YA'RUBÎLER

(البياربة)

Uman'da
hüküm süren bir hânedan
(1615-1743).

Uman'da Nebhânîler'den sonra hüküm sürmüştür. İbâzî mezhebine mensup Ya'rubîler'in Nebhânîler gibi Ezd kabilesinin bir kolu veya Nebhânîler'in alt kollarından biri olduğuna dair görüşler ileri sürülmektedir (Wilkinson, *The Imamate*, s. 219; *EP* [İng.], XI, 292). Hânedan, Uman'da iç karışıklıkların yaşandığı bir süreçte Hamîs b. Saîd eş-Şakîs er-Rustâki, Mes'ûd b. Ramazan en-Nebhânî en-Nezvi ve Sâlih b. Saîd ez-Zâmilî gibi din âlimleri başta olmak üzere

YA'RUBİLER

re bölge ileri gelenlerinin Nâsır b. Mürşid b. Mâlik el-Ya'rubî'ye biat etmesiyle kurulmuştur (1024/1615). Nâsır b. Mürşid'e 1034'te (1624) biat edildiği de söylenmektedir (Sâlimî, II, 3; Sirhân b. Saîd b. Sirhân, s. 44, 46; *Eİ²* [İng.], XI, 292).

1004 (1595) yılında Rustâk'ta doğan ve burada yetişen Nâsır b. Mürşid, Uman İbâzîliği'nin önemli isimlerinden biridir. Rustâk'ı merkez edinen Nâsır b. Mürşid (1615-1640) yönetimi ele geçirmek isteyen gruplarla mücadele ederek Uman'da birliği sağladı. Onun döneminde, Doğu Afrika ve Hint Okyanusu'nda hâkimiyeti ele geçiren Portekizliler'e karşı başarılı mücadeleler verildi ve Uman, Portekizliler'den sonra bölgede önemli bir deniz gücü haline geldi. Ardından Uman ticaretinin gelişmesiyle halkın refah seviyesi arttı ve imar faaliyetlerine girişildi. Nâsır, Maskat'ı zaptetmek için Mes'ûd b. Ramazan en-Nebhânî kumandasında bir ordu sevkedince Portekizliler barış antlaşması yapmak zorunda kaldı (1630). Nâsır'ın Culfâr'daki (Re'sülhâyme) İran birliklerine karşı 1633'te Ali b. Ahmed komutasında gönderdiği ordu da başarılı oldu. Matrah ve Suhâr'a düzenlenen seferler sonucunda Portekizliler barış antlaşması tekliif ederek burada kalmaya devam ettiler. Nâsır'ın ölümünden önce Uman'da genel olarak Portekiz hâkimiyeti zayıflatılmış, Portekizliler'in elinde sadece Maskat, Matrah ve Suhâr'daki kaleler kalmıştı. Dönemin meşhur âlimlerinden, *Menhecû't-tâlibîn* adlı fıkıh kitabının müellifi Hamîs b. Saîd eş-Şaksî, Nâsır'ın en yakın yardımcılarından biriydi. Nâsır'ın halefi I. Sultân b. Seyf b. Mâlik (1640-1680) Portekizliler'den Maskat'ı aldı (1060/1650). Ardından Portekizliler'in elindeki diğer kaleler ele geçirildi. Sultân, Nezve'de (Nezvâ) inşası on iki yıl süren yeni bir kale yaptırmak suretiyle imar faaliyetlerini devam ettirdi. İbâzî imamlarından Salt b. Mâlik el-Harûsî döneminde inşa edilen Nezve Kalesi Nâsır b. Mürşid tarafından yenilenmişti. I. Sultân'dan sonra yerine oğlu Bel'arab (Ebû'l-Arab) geçti (1680-1692). Bel'arab mimari açıdan önemli olan Cebri'n Kalesi'ni yaptırarak yönetim merkezi haline getirdi. Onun döneminde tarımın gelişmesi için çeşitli islahatlar yapıldı. Bel'arab'ın kardeşi Seyf b. Sultân (1692-1711) yönetim merkezini tekrar Rustâk'a aldı. Seyf devrinde Uman deniz gücü doruk noktasına ulaştı. Portekizliler'le yapılan deniz savaşlarında üstünlük sağlandığı gibi Pembâ, Mombasa ve Kilve gibi yerler zaptedildi; İranlılar, Uman'a Basra körfezine giriş hakkı vermek zorunda kaldı. Bu dönemde su ka-

naları yenilendi, toprakların daha verimli hale gelmesi için çalışmalar yapıldı, bol miktarda hurma ve hindistan cevizi ağaçları dikildi.

Seyf'in yerine geçen oğlu II. Sultân döneminde (1711-1720) Uman deniz gücü daha da arttı ve Bahreyn ele geçirildi. İmar faaliyetlerini sürdüren II. Sultân güzelliğiyle dikkat çeken Hazm Kalesi'ni inşa ettirdi ve yönetim merkezi yaptı. Refah düzeyinin gittikçe artmasıyla Uman'da zengin tâcirler ve büyük toprak sahipleri ortaya çıktı. Ancak bunların özellikle köylülere ve kölelere yaptıkları haksız muameleler toplumda karışıklıkların çıkmasına yol açtı. II. Sultân'ın 1133'te (1720) ölümünden sonra yerine on iki yaşındaki oğlu II. Seyf'in geçmesi üzerine ulemâ iktidarını bu şekilde saltanatla intikal etmesine karşı çıktı. Bu arada taht iddiasında bulunan ve imamlığını ilân eden Sultân b. Mürşid ulemânın desteğini sağladı. Uman'ın büyük kısmına hâkim oldu ve Matrah liman şehrinin idare merkezi edindi. Seyf b. Sultân ise bu sırada büyük ölçüde önemini kaybeden Maskat'ta tutunabildi. Ya'rub b. Ebû'l-Arab ve Muhammed b. Nâsır el-Gâfirî de iktidarı ele geçirmek için mücadele edenler arasındaydı. Uzun süren iç savaşın ardından 1141 (1728) yılında II. Seyf'in imamlığı kabul edildi. II. Seyf'in İran'la yaptığı iş birliği, onların Uman'ın iç işlerine karışmaları ve imâmet tartışmalarında taraf olmaları sonucunu doğurdu. Sultân b. Mürşid, İranlılar'la yapılan savaşta öldürüldü. Durumun daha da kötüleşmesi ve Seyf'in 1156'da (1743) vefatıyla damadı olan Suhâr Valisi Ahmed b. Saîd iktidarı ele geçirdi ve İranlılar'ı Uman'dan çıkarmayı başardı. Böylece Uman'da günümüze kadar devam eden Bû Saîd hânedanı dönemi başladı. Abdullah b. Halfân b. Kayser *Siretü'l-İmâm Nâsır b. Mürşid* adlı bir eser kaleme almış (nşr. Abdülmeccid Hasîb el-Kaysî, Maskat 1977), Raymond Denis Bathurst, Ya'rubîler'i konu alan bir doktora tezi hazırlamıştır (1967, *The Ya'rubî Dynasty of Oman*, Oxford University).

BİBLİYOGRAFYA :

Sirhân b. Saîd b. Sirhân, *Annals of Oman to 1728* (trc. E. C. Ross), Cambridge 1984, s. 44-74; C. Niebuhr, *Beschreibung von Arabien: aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammelten Nachrichten*, Kopenhag 1772, s. 298-301; J. R. Wellsted, *Travels in Arabia*, London 1838, I, 392-397; *Delilü'l-Hâlic* (Târih), II, 633 vd.; Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yân bi-sireti ehli 'Umân* (nşr. Ebû İshak İbrâhîm Etfafeyyîş), Kahire 1380/1961, II, 3-150; W. Phillips, *Oman: A History*, London 1967, s. 43-45; Zambaur, *Manuel*, s. 128; J. C. Wilkinson, *Water and Tribal Settlement in South-East Arabia: A Study of the Af-*

lac of Oman, Oxford 1977, s. XIV, 2, 28, 50, 126, 149, 155, 224, 245; a.mlf., *The Imamate Tradition of Oman*, Cambridge 1987, s. 218-225; Sâlim b. Hammûd es-Seyyâbî, *'Umân 'abre't-târih*, Maskat 1401/1980, III, 221-358; Mahmûd Ebû'l-Ulâ, *Cogrâfiyyetü iklimi 'Umân: Saltanatü 'Umân ve Devletü'l-İmârât*, Küveyt 1408/1988, s. 195-197; Saîd M. Bedevî v.dğr., *Delilü a'lâmi 'Umân*, Beyrut 1412/1991, s. 81, 86, 152, 160-161; *'Umân fi't-târih*, London 1995, s. 372-420; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 113; A. Grohmann, "Ya'rub", *IA*, XIII, 360; G. R. Smith, "Ya'rubids", *Eİ²* (İng.), XI, 292.

CASİM AVCI

YAS

(bk. MATEM).

YASA

Moğol ve Türk devletlerinde emir ve kanunları ifade eden terim.

Yasakla aynı anlamdaki yasanın Türkçe mi Moğolca mı olduğu tartışmalıdır. Zemaşeri'nin (ö. 538/1144) *Muqaddime-tü'l-edeb*'inde birkaç yerde "ordusunun hazırladı, düzene soktu, sözünü süsledi" (güzellik konuşt) anlamında yasa-dı fiilinin geçmesi, bu fiil ve türevlerinin birçok Türk lehçesinde bulunması ve yan anlamlar kazanması kelimenin Türkçe olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Cengiz Han'ın ilkelerine Türkçe bilig denmesi de bu anlamda benzerlik taşır. Yasa / yasak Türk devletlerindeki törü / töre, tüzük ve Osmanlı Devleti'ndeki örf (örfi hukuk) ve kanunla eşanlamlı yahut yakın anlamlıdır. Moğollar'da "yasak" anlamındaki jasad / casak kelimesi "ceza"nın yanı sıra "hükümet ve hâkim" mânasını da ifade eder. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genelde ikiye ayrılan Moğol feodallerinin yönetimi elinde tutan birinci kesimi "jasakun noyan" (tam yargılamaya yetkisine sahip noyanlar) olarak ortaya çıkmıştı; ikinci kesimin böyle bir yetkisi yoktu. "Jasaklar" a han ve meselâ "cinong" gibi büyük senyörler mensuptu (Vladimirtsov, s. 256-257).

Moğollar. Yasa kelimesinin, 1206'da topladığı ve kendisini Moğol kabileleri üzerinde hâkim ilân ettiği kurultayda Cengiz Han tarafından kullanıldığı belirtilir. Cengiz Han yasanın (yasa-yı büzürg) aslı veya istinsah edilmiş bir metni günümüze ulaşmamıştır. 1206 tarihli kurultayda yasanın ilân edildiğine dair görüşler, bu tarihe en yakın iki kaynak olan *Moğolların Gizli Tarihi* ve Reşidüddin'in *Câmi'u't-tevârîh*'i tarafından doğrulanmaz. Reşidüdd-